

Prikaz

István Mészáros
**Socijalizam ili barbarizam.
 Od “američkog stoljeća”
 do raskrsnice**

Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2011, 150 str.

Knjižicom *Socijalizam ili barbarizam* predstavlja nam se kritičko mišljenje poznatoga mađarskoga marksističkog teoretičara Istvána Mészárosa, čijim se najvažnijim teorijskim djelom smatra knjiga *Beyond Capital: Toward a Theory of Transition* (1994).

Koliko nam promišljanje ovog autora može pomoći u cjelovitom i kritičkom razumijevanju duboke i strukturne krize suvremenog društva općenito te rastućeg pokreta protiv kapitalističke globalizacije posebno?

U prvom dijelu knjige Mészáros pokušava detektirati opće razvojne tendencije kapitala i kapitalizma kao njegove specifične historijske formacije. Kapital nikako ne može ostvariti svoju težnju da postane univerzalan. Unatoč svojim globalizirajućim tendencijama, budući da ne sadrži moment *supstancijalne jednakosti*, svoj je potencijal pretvorio u *zbilju dehumanizirajućeg otuđenja i postvarenja*. Taj “neizlječiv i nepravedan sistem, strukturalno je nespojiv s univerzalnošću u bilo kojem smislu te riječi” (20). Kapital postoji, kao metabolički sustav ekonomiziranja, kao neprestano proturječje. Horizontalna dimenzija procesa rada – funkcionalna diferencijaci-

ja – uvijek je određena vertikalnom dimenzijom, upravljačkom strukturom kapitala, a “tamo gdje se u silaznoj fazi sistemskog razvoja horizontalna i vertikalna dimenzija nadopunjuju kroz relativno fleksibilnu (među)razmjenu, kada se ta silazna faza napusti, prijašnji *prijelazni moment* dijalektičkog kompleksa pretvara se u krajnje *razorno jednostrano određenje*” (24). Marx je mogao spekulirati o razvoju sistema kapitala kao pretpostavci novog načina proizvodnje koji zadovoljava osnovne ljudske potrebe i povećava opseg potrošnje; u današnjoj situaciji pokazuje se da je njegov navlastiti cilj samoreprodukcija, a da je zadovoljavanje temeljnih uvjeta ljudske egzistencije utemeljeno na društvenoj metaboličkoj kontroli kapitala prije svega razarajući proces, čiji efekt nije smislena akumulacija dobara, već njihovo posvećeno rasipanje, “katastrofalno rasipnički padajuća stopa upotrebljivosti kao glavni uvjet njegove kontinuirane ekspanzije” (31). Danas ulazimo u potencijalno najsmrtonosniju fazu imperijalizma, nerazdvojnog suputnika kapitala, upozorava Mészáros i tvrdi: “Nagovještajući slavno upozorenje Rose Luxembourg o ‘socijalizmu ili barbarizmu’, Marx je također inzistirao da su stvari došle do stadija da pojedinci moraju prisvojiti postojeći totalitet proizvodnih snaga ne samo kako bi ostvarili samo-djelatnost, već, također, kako bi očuvali svoju egzistenciju” (16). Kapitalizam ima neutažive apetite, a njegovo je napinjanje istovremeno pokušaj prekraćenja vlastitih granica i permanentno rastuća kriza. Posljedica toga nije samo otuđenje rada, kao njegova temeljna danost, već njegov historijski uzlet na kraju donosi – uz silazno izjednačavanje diferencijalne stope eksploatacije, to jest sveopću pro-

letarizaciju – temeljnu ugroženost samog ljudskog života i okoliša.

U razdoblju nakon Drugog svjetskog rata kejnzijizam je postao nova ideologija sistema kapitala koji je trebao omogućiti konsenzus rada i kapitala te opovrgnuti predviđanja o rastu masovne nezaposlenosti; no uslijed strukturne krize kapitala neoliberalni monetarizam preuzeo je ideološki orijentirane pozicije što su ih do tada zauzimali, kako ih Mészáros naziva, “visoki svećenici kejnzijanskog spasenja” (28). Retorika New Deala, pokazalo se, bila je uspješna jedino zbog izvanredne situacije. Poslijeratna ideologija modernizacije Trećeg svijeta prema zapadnom modelu pokazala je katastrofalne rezultate, s novim univerzalnim ciljevima demokracije i razvoja, koji ne znači ništa više “od onog što se može odmah ugurati u praznu ljušturu najpreuzetnije definicije formalne demokracije, da se nametne cijelome svijetu – od ‘iznova rođenih demokracija’ Istočne Europe i bivšeg Sovjetskog saveza do južnoistočne Azije i Afrike, kao i do Latinske Amerike” (29). Također, “umjesto najbolje retorike ‘New Deal’”, danas smo “bombardirani najgorom retorikom: ciničkom kamuflažom stvarnosti koja predstavlja najbesramnije imperijalističke američke interese kao univerzalni lijek ‘višestranačke demokracije’: tendenciozno selektivno zagovaranje ‘ljudskih prava’” (39). Demokracija se sve više ograničava na prihvatanje sve užeg političkog konsenzusa; uz istovremeno opće proširenje prava glasa, koje prati formiranje masovnih radničkih stranaka, što dovodi do velikog obrata u neformalnom, ali učinkovitom i posvemašnjem izbacivanju rada iz parlamentarnog političkog postava (30). Također, unatoč svim grijesima koje je učinila, nacionalna

država ostala je sveukupni arbitar društvenog života; međutim, njezinu stvarnu moć ugrožavaju odnosno nadilaze transnacionalne kompanije, dok, s druge strane, njezinu moć nagrizaju tendencije koju zgodno sažima uzrečica “djeluj lokalno, misli globalno” – odnosno neprestano izmještanje i izdizanje političke moći.

Kapitalizam se uvijek referira na sebi izvanjske, nekapitalističke entitete; on počiva na neprestanoj moći države koja pomaže “održanju načina njegove metaboličke reprodukcije”, što je u očitom protuslovlju s proklamiranim “neoliberalnim fantazijama” o “povlačenju granica državne regulacije” bez koje taj sistem ne bi mogao preživjeti “ni tjedan dana” (32). Umjesto tendencija da se dovrši kao pravi kapitalistički globalni sistem, on je stvorio enklave kapitalizma s nekapitalističkim zaleđem (primjer Indije); što se pokazalo ključnom odrednicom uspješnog imperijalizma; naime njegova efikasnost ovisi o ekonomskoj i političkoj kontroli te premoći razvijene industrijske sile nad nerazvijenom. U konačnici, on se ne uspijeva konstituirati kao “država sistema kapitala kao takvog, komplementarnog njegovim transnacionalnim težnjama i oblikovanju” (38). Kantova ideja vječnog mira, Liga naroda, Atlantska povelja, Ujedinjeni narodi – povijesni neuspjeh tih nastojanja institucionalizacije “svjetske vlade” počiva na nemogućnosti razrješenja protuslovlja vlastite materijalno-reprodukcijske osnove.

Nakon prve faze imperijalizma, koja označava prodor industrijski najjačih sila u široka područja svijeta, i druge faze redistributivnog imperijalizma gonjenog glavnim silama u ime vlastitih korporacija (Kautsky i njegova “samosvrhovita”

i “apsurdna” teorija ultraimperijalizma, Lenjin i najviši stadij kapitalizma), poslije Drugog svjetskog rata dolazi treća faza, koja se zasniva na politici otvorenih vrata i “uspostavi svjetske trgovine međunarodnim ekonomskim prilagođavanjem” (35). Sada se imperijalizam legitimira ideološki naprednim političkim idejama (nasuprot konzervativnijim idejama koje korespondiraju s opadajućom snagom Britanskog Carstva) i rezultira sumornom političkom praksom: Dominikanska Republika, Filipini, Gvatemala, Nikaragva, Iran, Kongo, Kuba, Grenada, Panama, Argentina i druge zemlje. Logika je imperijalizma da distribucija ekonomske moći pretpostavlja i distribuciju političke moći; SAD izrasta u hegemonijsku globalnu silu koja se održava pomoću lokalnih opunomoćenika i saveznika. Autora posebno zabrinjava i nedavno uvlačenje Japana kao “lokalnog asistenta” u osiguranje američke globalne nadmoći putem usvajanja američko-japanskog sigurnosnog sporazuma koji predviđa i povratak nuklearnom naoružanju; osim što je takva strategija usmjerena prema osiguravanju pažljivo usmjerivane stabilnosti u zemljama Južne Azije, krajnji je cilj projektirane strategije preventivnih udara SAD-a, naravno, Kina, čijoj ekonomiji, autoru inače naročito omražen i bezgranično hipokritski, londonski *Economist* predviđa da će do 2020. trostruko premašiti onu Sjedinjenih Država. U tom kontekstu nastaje i tzv. Howardova doktrina, izjavom australskog premijera kako će Australija postupiti kao zamjenik šerifa Sjedinjenih Država u lokalnom očuvanju mira.

SAD pokušava dominirati svijetom i preko Svjetske banke, Svjetske trgovinske organizacije, Međunarodnog monetarnog

fonda i NATO-a, pretvarajući ga u “naj-agresivniji ofenzivni savez” (54); pomoću svoje prepotentne intervencije postavlja pravila razvoja i distribucije civilnih i vojnih tehnologija regulirajući politiku patentnih prava i intelektualnog vlasništva; promovira proizvodnju genetski modificirane hrane; s druge strane, sustavno izigrava svoje obveze u tijelima kao što je UN, odbijajući izvršiti obvezu plaćanja članarine. Nadalje, ne treba zaboraviti ni prijetnju nuklearnim naoružanjem, koju Mészáros vidi kao način provođenja politike u 21. stoljeću, uz nastavak klasične *gun-boat* diplomacije.

U drugom dijelu knjige Mészáros se osvrće na neke od historijskih problema socijalističkog i radničkog pokreta te na perspektive njegova djelovanja kao snage u uspostavljanju socijalizma. Budućnost alternative sistemu kapitala, odnosno budućnost socijalizma, počiva, koliko god to začudno (“pesimistički”) zvučalo, na američkim radničkim i proizvodnim klasama, što, naravno, “ne znači da svi ostali mogu besposleno sjediti i čekati”, dakle nužna je međunarodna solidarnost. To uvjerenje potkrepljuje se pozivanjem na Georga S. Boutwella, koji je u tim klasama vidio jedinu snagu koja može spasiti Republiku, dodajući tim “proročanskim” (67) i “danas jednako uvjerljivim i aktualnim riječima” da jedino one mogu donijeti “kraj razarajućem porivu globalnog hegemonijskog imperijalizma” (67). Autor zatim navodi razloge neuspjeha američkog radničkog pokreta prošlog stoljeća: Gompers nije trebao izdati *Industrial Workers of the World*; socijalističke vođe nisu trebali sklopiti savez s Gompersom, nisu se trebali predati imperijalizmu i uzimati novac od CIA-e, lideri *Congress of Industrial Or-*

ganizations nisu trebali sudjelovati u lovu na vještice pedesetih godina, komunisti nisu smjeli slijediti Staljina i prokazivati trockiste itd., s druge strane, pomirenje s trustovima i slaganje s njihovom vanjskom politikom na prijelazu stoljeća omogućeno je postojanjem “raspoloživih prostora za imperijalističku ekspanziju i time odgodu uklanjanja proturječja kapitala, a s druge strane, glede radništva, zbog nedostatka odsustva (!) objektivnih i subjektivnih uvjeta održivih hegemonijskih alternativa načina kontrole kapitala nad društvenom reprodukcijom” (68).

Mészáros tvrdi da napredak u socijalističkom pokretu nije moguće postići bez kritičke analize prošlosti. Smatra da je razvoj socijalističkog pokreta bio obilježen “pristranošću” i “sektaštvom”. Osim što je to bila i subjektivna greška, koja je stvorila probleme socijalističkom pokretu koji danas nisu riješeni – a zbog težine situacije nužno je da se to desi što prije! – to je bila i objektivna danost. Iako nije sasvim jasno što ovdje pristranost točno predstavlja, Mészáros argumentira ovako: kao što je objektivna pluralnost kapitala uvijek u sukobu s njegovim monopolističkim, koncentracijskim i vertikalnim tendencijama (koje se u konačnici očituju u projiciranim, ali pustim željama za uspostavom svjetske vlade/države kapitala; Mészáros na više mjesta u knjizi iznosi tu tezu, ali je svaki put opovrgava), tako je pluralnost radništva neukidiva zato što je uvjetovana tim kapitalom. Dakle, možda je stoga što nije spoznalo svoju općenitost i dostiglo hegemonijski stadij, radništvo ostalo pristrano, odnosno “sektaška pluralnost radništva blisko je povezana sa strukturiranom konfliktnom pluralnošću kapitala” (79). “Da tomu nije tako”, nastavlja Mészáros, “bilo

bi nam lakše zamisliti uspješno uspostavljanje međunarodnog zajedništva radništva protiv ujedinjenog kapitala” (79). Međutim koliko god kapital to želio, ne može pretvoriti rad u jednoobraznog slugu i tako ga podrediti sebi. Malo dalje Mészáros razvija donekle drugačiju argumentaciju: “oni koji očekuju radikalnu promjenu putem ujedinjavanja globaliziranog kapitala i njegove ‘globalne vlade’ – koja bi se borbeno suprotstavila međunarodno ujedinjenom i potpuno klasno svjesnom radništvu – također će vjerojatno biti razočarani” (80). Dakle u dimenzijama horizontalno-vertikalnog ustrojavanja, kao i u dimenziji koncentracije/homogenizacije i raspršenosti, kapital i rad nalaze se u međuuvjetovanoj pat-poziciji.

Sektaštvo i pristranost korišteni su u obrambenoj artikulaciji radničkog pokreta; rani je sindikalizam predstavljao “tendencijski autoritarnu centralizaciju sektaštva”, tj. prebacivanje moći s radničke baze na sindikalne središnjice i političke stranke; to je pridonijelo *ušančivanju defanzivnosti* (73). S jedne strane, ta je situacija bila progresivna jer je sindikate učinila ravnopravnim sugovornikom kapitalu i omogućila im da na bazi strukturalnih premisa sistema osiguraju određena poboljšanja za neke sekcije radništva, no, s druge strane, daljnje odvajanje *političke* (stranke) od *industrijske* (materijalne, produktivne) *ruke* produbilo je defenzivni karakter pokreta. Naime, politički je izdanak, odvojivši se od svoje materijalne baze, pristao na pravila političke igre u sistemu parlamentarizma, dok je kapital “putem svoje strukturalno osigurane premoći” sveudilj ostao “*izvanparlamentarna sila par excellence*” (74). Također, stranke su pogriješile što su preslikavale temeljni

obrazac strukturiranja političkog sistema (birokratizirana kapitalistička država), i time ostale ovisne o objektu svoje negacije. I tako je ulaz radničkog pokreta u sistem (onoga antagonista za kojeg Mészáros drži da je sistemu uvijek izvanjska sila), objektivno i subjektivno razdiran svojim sektaštvom, pristranošću, a poslije i autocenzurom, predstavljao legitimaciju tog sistema, a sa stajališta borbe ograničio se na krajnje defenzivne i “realistički ostvarive” zahtjeve. Novi laburisti, protagonisti omraženog *Trećeg puta*, danas su isporučitelji dobara samo za ušančene interese kapitala. Ne treba zaboraviti, antiradničko zakonodavstvo započelo je u Velikoj Britaniji svoj put upravo za vrijeme laburističkog premijera Harolda Wilsona. Općenito uzevši, “činjenica da neoliberalizam prakticiraju one vlade za koje se pretpostavlja da su na suprotnoj strani parlamentarne političke podjele, može se shvatiti samo kao manifestacija strukturne krize kapitala” (78). U uvjetima opće strukturne krize, tj. “uvjetima kapitalski suženih margina reproduktivne održivosti”, koja je obilježena totalnim ignoriranjem interesa radničke klase, preuzimanjem “antiradničke legislative” (77), tj. “autoritarnih antisindikalističkih zahtjeva” (76), nije čudno, piše Mészáros, što se iznova priželjkuje uskrsnuće kejn-zijanzima. Međutim i u svojoj najlijevoj opciji, poduprt i najekspanzivnijom razvojnom fazom, on se ni stopu ne približava socijalističkoj alternativni, “jer uvijek uzima zdravo za gotovo nužne praktičke premise kapitala kao orijentacijskog okvira vlastite strategije” (77). Mészáros priznaje da je situacija tegobna: ni četiri Internacionale nisu bile dovoljne da ujedine globalno radništvo; “što se ne može shva-

titi tek u smislu osobnih neslaganja, izdaja i sukoba”. Čak i da je to točno, nastavlja, “ne mogu se ignorirati teške objektivne okolnosti koje su tijekom vrlo dugog razdoblja favorizirale takva iskliznuća” (79). Mészáros zaključuje: “jedino socijalistički način metaboličke reprodukcije društva može ponuditi izvornu alternativu”, odnosno “rekonstitucija jedinstva materijalne reproduktivne i političke sfere jest bitna karakteristika socijalističkog načina društveno metaboličkog nadzora” (83), što sa sobom donosi “aktualnost socijalističke ofenzive” (76).

Nakon toga Mészáros nastavlja svoja promišljanja o razvoju kapitalizma. Kapitalizam već dugo postoji, no u ovoj specifičnoj historijskoj formi tek posljednjih 300-400 godina. To je živući, neprestance izmjenjiv i sveprodirući entitet, a ne statičan objekt. Mészáros smatra da je globalizacija jednako presudna za karakter kapitalizma kao i za totalizirajući i podružvljujući karakter rada. Sistem kapitala karakterizira to što postoji posredovanje u odvajanju proizvodnje i podjele/distribucije viška rada. Dokle god postoji tijelo koje je odvojeno od samog procesa rada i koje prisvaja i raspolaže viškom rada i raspodjeljuje ga, radi se o nekoj vrsti sistema kapitala, s time da to odvajanje može biti ili ekonomsko (u tom slučaju govorimo o nekoj formi ili “personifikaciji kapitala”), ili političko, kakvo je svojstveno strukturama državnog kapitalizma, ili kako ih Mészáros naziva u slučaju SSSR-a ili Kine, postkapitalističkim strukturama. Dakle, dokle god postoji činjenica ovog odvajanja, vrijede i klasični alati marksističke kritike kapitalizma kao što su problemi pretvaranja vrijednosti u cijenu, pretva-

ranja viška rada u višak vrijednosti, radna teorija vrijednosti, zakon pada profitne stope. Nadalje, Mészáros tvrdi da suštinsko nije razlikovanje manualnog i nemanualnog rada, takozvanih plavih i bijelih ovratnika, već razlikovanje, tj. sukob rada i kapitala. Porast uslužnih, nematerijalnih poslova eventualno znači određeni razvoj sistema kapitala i načina na koji on raspodjeljuje svoja dobra; kao primjeri služe rast birokratskih klasa ili financijskog sektora. S druge strane, odnos bijelih i plavih ovratnika predstavlja i kombinaciju ideološke i prostorne konfiguracije kapitalizma: razvoj postindustrijske paradigme poklapa se sa seljenjem plavih ovratnika u zemlje Trećeg svijeta.

Izvorni tekst "Socijalizam ili barbarstvo" predstavljen je u Ateni 1999. Urednici knjige ovom su izdanju dodali niz tekstova kako bi ovdašnjem čitatelju što bolje predstavili Mészárosovo političko mišljenje. Rezultat se može ocijeniti dvojbene. Naime iako je zamišljeno da bude samostojeći idejno-politički pamflet, autor se u njemu stalno poziva na svoja temeljna djela, u kojima izlaže svoja teorijska polazišta i obrazložene uvide. Primjena tih uvida, kao teorijski samorazumljivih, na akutna pitanja sadašnjice rezultira prigodnim djelcem koje iole spoznajno zahtjevnijeg čitatelja uvijek iznova, na ključnim mjestima, upućuje na autorova temeljna djela. Obradene teme stoga su raznolike i raznorodne, pri čemu izostaje sustavnija argumentacija. U tom je smislu upitno koliko je bila opravdana urednička nakana da baš ovom malom knjigom pruže reprezentativan uvid u opus ovog istaknutog autora. Valja napomenuti da su samorazumljivosti kojima ovaj tekst obiluje katkad spoznajno

problematične, ne u smislu da su drugdje obrazložene, nego u doslovnom smislu da "tako stoje stvari". Od autora koji preten dira biti "lučonoša socijalizma" ili "jedan od najvećih marksističkih intelektualaca današnjice" ne bismo očekivali toliko paušalnih i neuvjerljivih ocjena, toliko moraliziranja, niti pak to da će analizu kapitalizma svoditi na gotove i jasne recepte (dok je kapitalizam živ, primjenjiva je i radna teorija vrijednosti, a time je aktualan i sam Marx, kojeg samo ponegdje treba osuvremeniti). Čini se da autor vjeruje da time postiže magičnu dijalektičku vezu između krize kapitalizma, njegove kritike i temelja za "masovno hegemonijsku socijalističku alternativu" njegova prevladavanja. K tomu, njegova analiza svih poteškoća i mijena u razvoju marksističkog socijalizma kao ideje, pokreta i ideologije, kao prilog njegovoj nužnoj kritičkoj autorefleksiji, pati od jednostranosti i površnih generalizacija.

I na kraju terminološka napomena. Unatoč nedvojbenom pravu na nova kreativna prevodilačka rješenja, rješenje za koje su se odlučili urednici ipak zvuči neobično: "socijalizam ili barbarizam". Ne vidi se u čemu je prednost tog rješenja u odnosu na u nas uvriježeno "socijalizam ili barbarstvo" (vidi Rosa Luxemburg, *Izabrani spisi*, Naprijed, Zagreb, 1974), kako se obično navodio glasoviti francuski marksistički časopis *Socialisme ou barbarie* (koji je izlazio od 1948. do 1965. pod vodstvom C. Castoriadis i C. Leforta).

Nikola Mokrović